

Олександр Головко

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
(Харків, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1770-9027>
golovkoan1967@ukr.net

DOI: 10.33498/opus-2020-01-159

УДК 340.1(477:470+4)“17/19”

МІСЦЕ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА У ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ РОСІЙСЬКОЇ ТА АВСТРІЙСЬКОЇ (АВСТРО-УГОРСЬКОЇ) ІМПЕРІЙ

АНОТАЦІЯ. Сучасний етап державотворення в Україні, формування правової держави та громадянського суспільства вимагають продовження дослідження історії українського права з нових методологічних позицій. Особливо складними для вивчення є тривалі періоди, коли українська нація не мала власної національної держави. Серед них особливим є час перебування українських земель у складі Австрійської (Австро-Угорської) та Російської імперій наприкінці XVIII – на початку XX ст. Позитивне право, законодавство мали імперський характер, спрямовувалися на остаточну ліквідацію української державності й права. Під загрозою, особливо в Російській імперії, перебувала сама національна ідентичність українців, існування української культури і мови. За таких обставин вкрай важливо досліджувати історію українського права як правової традиції, яка проявлялася у культурно-правовій ідентичності українського народу, його правовій свідомості, правовій пам'яті, звичаєвому праві, реальному регулюванні правових відносин.

Метою статті є історія українського права, української правової традиції під владою Австрійської (Австро-Угорської) та Російської імперій. Специфіка дослідження вимагала застосування поруч із загальнопоширеною методологією звернення до феноменологічного підходу щодо дослідження історико-правових явищ і процесів, доробку німецької історичної школи права, культурологічно-цивілізаційного підходу.

Після остаточної ліквідації автономії України у складі Російської імперії українське право діяло на її території до 1840-х років. Українська правова традиція проявлялася у чинності норм Статуту Великого князівства Литовського, магдебурзького права, місцевому звичаєвому праві. Про його характер свідчить зміст кодифікаційних пам'яток українського права, які не набули чинності: “Зібрання малоросійських прав” 1807 р. та “Звід місцевих законів західних губерній” 1837 р. Звичаєве право стосувалося переважно питань власності, зобов'язань, сімейного та спадкового права. Питання злочинів і покарань врегульовувалися лише окремими нормами звичаєвого права. Обидві імперії прагнули встановити повний контроль за публічно-

© Олександр Головко, 2020

правовою сферою. Важливу роль відіграв і доробок української національно свідомої інтелігенції, яка досліджувала, зберігала і логічно структурувала українське право.

Всі ці чинники обумовили відродження правової системи України у 1917–1918 рр.

Ключові слова: правова традиція; імперія; українське право; правова культура; правова свідомість; звичаєве право.

Проблема ідентичності українського права, його традиції та наступності й сьогодні, майже через три десятиріччя після проголошення незалежності України, залишається однією з найбільш актуальних у вітчизняній історико-правовій науці. В останній надто довго зберігалася (у нових модифікаціях і трансформаціях) марксистська й постмарксистська парадигма. Держава і право як елементи надбудови над економічним базисом розглядалися нею лише як відображення соціально-економічних процесів. Відтак панував (і зберігає потужні позиції й досі) трансформований позитивістський підхід, коли джерелом створення права, його змін і розвитку, забезпечення загальнообов'язковості є держава і лише вона. За такою логікою відсутність національної держави є необхідним чинником відсутності національного права. Подібна позиція створює ідеологічні можливості для антиукраїнських висловлювань щодо бездержавності української нації (а отже, і відсутність або надуманість такого феномену, як українське право в історичній ретроспективі), тверджень щодо України як *“fail state”* (неповноцінної, невдалої держави).

Утім, європейський філософсько-правовий дискурс упродовж понад 2,5 тис. років обґрунтовує більш глибокий і складний соціокультурний зміст такого явища, як право. Ще давні греки розрізняли право як світ об'єктивного і належного, відповідного розумній природі людини (незалежно від того, яким чином вони розуміли саму цю природу), а Б. Спіноза у XVII ст. вбачав у праві крайню необхідність для співіснування людей у суспільстві. Упорядкованість життя і відносин, гармонізація свободи й недопущення свавілля, забезпечення справедливості у взаєминах – це не лише завдання позитивного (волевстановленого) права, а й незмінна складова культури, що отримувала свій конкретно-історичний вираз у певній цивілізації. Право є універсальним антропологічним і антропоцентричним явищем, а отже, невід'ємним від уявлень про нього людини і суспільства загалом. Це той самий “дух закону” і “дух народу”, про які у середині XVIII ст. писав ще Ш.-Л. Монтеск'є та які поклали в основу своїх теорій фундатори і найбільш видатні представники Німецької історичної школи права (Г. фон Гуго, Ф. К. фон Савіньї, Г. Ф. фон Пухта). Від того, що українці упродовж певного періоду не мали власної національної держави, вони не втрачали своєї ідентичності, власної правової

свідомості й правової культури, уявлень про справедливе, належне, про право.

Саме під таким кутом зору, на наше переконання, слід здійснювати історико-правовий аналіз українського права у чи не найтяжчі й найбільш загрозливі часи його існування. Ідеться про кінець XVIII – початок XX ст., коли українські землі були поділені між двома потужними європейськими імперіями: Австрійською (з 1867 р. Австро-Угорською) та Російською. У ці часи українці не мали державної автономії, а у самодержавній і націоналістичній Російській імперії вони ще стали й об'єктом русифікації, асиміляції та втрати національно-культурної ідентичності.

Метою дослідження є не *історія* права на українських землях (чи території сучасної України), а, власне, *українського права*, української правової традиції у *правових системах Австрійської (Австро-Угорської) та Російської імперій*. Звідси – його завдання:

- визначити основні риси й ознаки українського права у часи наступу на нього і тенденцій до ліквідації;
- розкрити внутрішній зміст української правової традиції, шляхи і форми збереження української правової спадщини;
- показати формальні прояви буття українського права та їх трансформації наприкінці XVIII – на початку XX ст.

Масштабність заявленої теми обумовлює оглядовість викладеного матеріалу, його певний узагальнюючий характер, а також необхідність використання ґрунтовних і всебічних історико-правових напрацювань учених щодо права на українських землях у складі Австрійської (Австро-Угорської) та Російської імперій. Юридико-історіографічний аналіз цих праць, безумовно, мав би монографічний характер. Тому згадаємо лише найбільш відомих вітчизняних учених, які звертали увагу саме на цей період. Ідеться про І. Бойка, М. Бурдіна, В. Гончаренка, В. Єрмолаєва, П. Захарченка, В. Кіселичника, В. Кириченка, Н. Крестовську, В. Кульчицького, В. Румянцева, С. Сворака, О. Святоцького, Б. Тищика, І. Усенка, О. Ярмиша та інших знаних учених.

Упродовж перебування України в складі Австрійської (Австро-Угорської) та Російської імперій українське право було в стані, коли імперські правові системи не передбачали його збереження. Вони мирилися з його існуванням у вигляді звичаєвого права (маючи на меті, як це було притаманно позитивному праву у правових системах романо-германського типу в XIX ст., поступове й повне витіснення), але в іншому прагнули поширити загальноімперське право, уніфікувати правове буття на великих і строкатих територіях, які входили до її складу. За таких обставин

українське право набувало все більше езотеричного характеру, виконувало функції не тільки (і не стільки) регулювання суспільних відносин (нерідко поруч і всупереч з імперським правом), а й міжособистісної комунікації.

Такі особливості досліджуваного правового матеріалу обумовлюють ускладнення завдання формування методологічної бази дослідження. Відтак поруч із традиційним діалектичним підходом до дослідження історико-правової матерії постає необхідність звернення до феноменологічного. Адже українське право постає, окрім іншого, як феномен структур комунікації та структур правової свідомості. Культурологічний (або його модифікація – цивілізаційний) підхід є інструментом для розуміння буття права в умовах відсутності національної держави. На наше переконання, він є ефективним для дослідження історії національного права у тих державах, які відтворилися подібно до України у ХХ ст. (Білорусь, країни Балтії, Балканські країни, Польща і чимало інших).

Серед загальнонаукових методів використовувалися, найперше, логічний (як невід’ємний для будь-яких наукових студій), системно-структурний (щодо розгляду системності й поелементного складу українського права), синергетичний (зважаючи на те, що ця система існувала з огляду на потужну інерційність української правової традиції, в умовах зовнішнього нищівного тиску, а отже, мала високу нестабільність і значний вплив флуктуацій), антропологічний (в умовах знищення національної державності саме людина як носій правосвідомості й певної правової культури становить особливий дослідницький інтерес). Традиційним для історико-правового дослідження є і набір використаних спеціально-наукових методів: історико-генетичний, формально-логічний, порівняльно-правовий, соціологічний.

Водночас варто відзначити, що специфіка предмета цього дослідження обумовлює звернення до філософсько-правових ідей, які сьогодні нечасто використовуються сучасною історико-правовою наукою, а інколи і вважаються застарілими. Йдеться передусім про підходи німецької історичної школи права з її зверненням до культурного змісту права, його обумовленості історико-культурними процесами. Органічний зв’язок (а не протиставлення, як це зазвичай буває) звичаєвого права і позитивного, ідея про похідний характер останнього щодо першого¹ обумовили низку висновків, які буде викладено нижче.

На теренах України впродовж півтора століття після їх поділу між двома багатонаціональними імперіями діяла складна за структурою та гене-

¹ В Шилінгов, 'Історична школа права' в Велика українська юридична енциклопедія, т 2: Філософія права (Максимов С голова редкол 2-го т, Право, 2017) 320.

зою правова традиція. Західне раціоналістичне розуміння традиції означає, окрім іншого, її походження, основні риси і співвідношення з іншими традиціями. Наведене є складовою теорії правових традицій, викладеної Г. Гленом². Його теорія, зокрема, передбачає аналіз співвідношення категорій “традиція”, “ідентичність”, “держава”. Правова традиція – це передусім спосіб збереження і захисту ідентичності³. А для українського народу, який, здавалося тоді, назавжди втратив і національну державу, і національну правову систему, не було важливішого етнокультурного завдання, аніж збереження ідентичності.

За умов відсутності національно-державних органів, громадянського суспільства, процесів “вимивання” (асиміляції, зросійщення, онімечення, спольщення) української еліти носіями правової ідентичності все більше ставали не інститути, а індивіди. Саме це обумовлює потребу історико-правових антропологічних досліджень, спрямованих на конструкцію українського права наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Тож, незважаючи на суспільний характер і призначення права, “людиновимірність” права є незамінним інструментом історико-правового дослідження⁴. Приєднуємося до висновку І. Дмитрієнка та Ю. Дмитрієнка: ‘Коріння української правової культури стародавнє, але надзвичайно міцне’⁵.

З огляду на об’єктивні причини більша частина цієї розвідки присвячена українському праву в правовій системі Російської імперії. Цьому є декілька пояснень.

По-перше, Австрія (з 1867 р. Австро-Угорщина) була значно більш демократичною, толерантною до національних меншин, якщо можна так висловитися, “європейською” імперією. За цих умов збереження дії місцевого звичаєвого права та високий рівень юридичної техніки імперії не створювали настільки актуальних загроз національній ідентичності українців.

По-друге, збереження традиції давньоукраїнського права, як видається (на нашу думку, немає необхідності пояснювати цю тезу, яка заслуговує на окреме дослідження), все-таки у Литовсько-Руській державі (з офіційною назвою Велике князівство Литовське) були більше укорінені, ніж у Польському королівстві.

І, нарешті, по-третє, саме на Наддніпрянщині склалося найбільш хронологічно наближене до епохи входження до імперій формування національної української правової системи (безумовно, з усіма засте-

² H Glenn, *Legal tradition of the world: Sustainable diversity in law (Fourth Edition)*, University Press 2010) 3-4.

³ Ibid 39.

⁴ Н Яковенко, *Вступ до історії* (Критика 2007) 29.

⁵ І Дмитрієнка та Ю Дмитрієнка, ‘Особливості історичної української правової свідомості та культури: нормативна оригінальність, архетипи, правова ментальність’ (2009) 3 Форум права 211.

реженнями щодо архаїчності окремих інститутів та умовності визнання її правовою системою з точки зору підходів до модерних явищ) у межах Української козацької держави – Війська Запорозького. Саме в межах Російської імперії, де наступ на Україну як державне утворення та українців із їх національною ідентичністю був безпрецедентно рішучим і свавільним, до останньої третини XVIII ст. існувала єдина у тогочасному світі Українська державно-правова автономія, яка увійшла до історії під назвою Гетьманщина.

Анексія України двома імперіями створювала надзвичайно складні умови для збереження й існування українського права. Особлива загроза полягала у колаборації української еліти – як соціальної, так й інтелектуальної. Колаборація місцевих (“тубільних”) еліт, за обґрунтованим твердженням Е. Саїда, є неодмінною супутницею імперіалізму⁶. Як видається, у нашому випадку (хоча це і вельми смілива гіпотеза), як і у багатьох інших сучасних державах, котрі упродовж тривалого часу втрачали національну державність, відіграла свою виняткову роль іманентна сутність права як “царства суб’єктів” (згадаймо І. Канта та Г. Гегеля). Реалізувалася антропологічна “інерція” права як людиновимірною і національно-ідентичного явища. Так, до прикладу, окремі норми спадкового права Статуту Великого князівства Литовського (основного систематизаційного акта українського права упродовж чотирьох століть) після припинення його дії у Російській імперії продовжували діяти як норми звичаєвого права⁷.

Зважаючи на науково доведене, як видається, положення Е. Аннерса щодо виникнення права раніше за державу⁸, ми обґрунтовано можемо вимірювати тривалість української правової традиції часом існування української державності. Як переконливо й науково-обґрунтовано довів О. Святоцький, перша письмова згадка про державу Україну-Русь міститься у Бертинських анналах. І ця дата – 18 травня 839 р.⁹

Таким чином, сьогодні українській державності, як мінімум, 1 180 років. Це означає, що на час остаточного скасування української державно-правової автономії (якщо брати до уваги те, що ‘уже в січні 1782 р. землі Лівобережної України, Київське, Чернігівське та Новгород-Сіверське намісництва було приєднано до імперії’¹⁰) вказаний проміжок існування українського права становить близько 1 000 років! За таких обста-

⁶ Е Саїд, *Культура й імперіалізм* (Критика 2007) 365.

⁷ М Гримич, *Звичаєве цивільне право українців XIX – початку XX століття* (Арістей 2006) 38.

⁸ Э Аннерс, *История европейского права* (пер со швед, Наука 1996) 14-5.

⁹ *Українська державність: витоки, етапи становлення та розвитку: фотолітопис* (Українська Мить 2019) 45.

¹⁰ В Горобець, “*Волимо царя східного...*” *Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава* (Критика 2007) 429.

вин імперські амбіції щодо його повного знищення не мали історично виправданої потуги. Надто великою й тривалою була на цей момент культурно-правова спадщина, надто стійкою правова традиція, укорінена передовсім у правосвідомості. Погоджуючись із О. Гнатюк, що ‘національна культура, котра є символічною сполучною ланкою з пращурами та їхньою спадщиною, не може існувати без того, що визначають як колективна пам’ять’¹¹, впевнені, що у цій структурі неодмінне й невід’ємне місце належить колективній правосвідомісній пам’яті, де залишила глибокий слід українська традиція регулювання суспільних відносин, де відобразилося не лише звичаєве право українських селян чи козаків, а й позитивне право Української козацької держави.

Остання (Гетьманщина) мала власну систему права як звичаєвого, так і позитивного. Її існування визнавала і влада Російської імперії, яка з притаманною зневажливістю називала цю систему “малороссийские права” (саме так, у множині). До її складу входили норми Литовського статуту (у якому, як відомо, присутня правова традиція України-Русі), магдебурзького права, звичаєвого права і поточного законодавства. Як єдина система це право перестало бути реальністю у 1840–1842 рр. Саме в цей час на українські землі була поширена дія “Зводу законів Російської імперії”¹². При цьому місцеві особливості правового регулювання суспільних відносин були збережені у відповідних томах “Зводу законів”¹³.

Система українського права була вельми строкатою. На Лівобережжі упродовж усього XVIII ст. посилювалася експансія російського імперського права. Особливо відчутною вона була в галузях публічного права (кримінального і того, що ми зараз називаємо адміністративним). Це, зокрема, підтверджується тим, що обидві спроби систематизації українського права у першій половині XIX ст. (“Зібрання малоросійських прав” і “Звід законів західних губерній”) стосувалися передусім приватноправових норм.

“Зібрання малоросійських прав” 1807 р. стало останньою спробою кодифікації українського цивільного права. Попередні тривали упродовж XVIII ст. Кодифікаційна діяльність здійснювалася вже після втрати Україною автономії на матеріалах цивільного права Полтавської та Чернігівської губерній групою юристів на чолі з українським правознавцем Ф. Давидовичем, які входили до складу Комісії складання законів. “Зібрання малоросійських прав” повинно було увійти до шостої частини

¹¹ О Гнатюк, *Прощання з імперією: українські дискусії про ідентичність* (пер з пол, Критика 2005) 43.

¹² І Усенко, ‘Малоросійське право’ в *Юридична енциклопедія, т 3: К–М* (Шемшученко Ю ред, “Укр енцикл” ім М П Бажана 2001) 566.

¹³ Ю Пивоварова, ‘К вопросу об истории создания Свода законов Западных губерний’ в *Национальная экономика Республики Беларусь: проблемы и перспективы развития: материалы IV Международной научно-практической конференции студентов* (Минск, 13–14 апреля 2011 г.) (БГЭУ 2011) 246–7.

шеститомної “Книги законів Російської імперії”. Кодифікацію цивільного і сімейного права було здійснено російською мовою на основі норм Статуту Великого князівства Литовського, польських переробок збірників німецького міського права, “Саксонського зерцала”, звичаєвого права¹⁴. Про високий рівень юридичної техніки авторів пам’ятки свідчить склад “Зібрання” на п’ять книг, що поділяються на три частини: про осіб; про діяння; про речі, а також наявність посилань щодо походження майже кожної статті.

Як вказувалося, абсолютна більшість норм “Зібрання” належали до приватного права (власність, зобов’язання, спадкування тощо), однак у розділі XII книги другої приділялася увага і питанням кримінального права. Це стосувалося злочинів проти життя, здоров’я і майнових. Наприклад, § 59 цього розділу запозичений із 29 артикулу розділу II Статуту Великого князівства Литовського: ‘Якби кілька шляхтичів були звинувачені у вбивстві шляхтича, вчиненому не при насильному знаходженні в будинку і не при розбої, то за доказом сторони – скаржника один з них визначається на смертну кару <...>’¹⁵.

Загалом обґрунтовано можна стверджувати, що “Зібрання прав малоросійських” було проектом українського цивільного кодексу, при чому його підготовка (яка не призвела ні до видання друком, ні, тим паче, не набула чинності) хронологічно збігається з розробкою Цивільного кодексу Франції (Кодекс Наполеона, 1804 р.) й Австрійського цивільного кодексу (1811 р.), хоча порівнювати “Зібрання” за юридичною технікою з ними (особливо Кодексом Наполеона) важко: тут зберігаються інститути і норми не лише XVI ст., а й XIII ст. (“Саксонське зерцало”, складене Е. фон Репковим), чимало норм станового права тощо. Однак це свідчить не так про архаїчність, як про стабільність й ефективність, перевіреність часом, укоріненість у правовій свідомості (передусім у правовій психології) вказаної правової матерії. Тож “Зібрання малоросійських прав” є не лише пам’яткою систематизаційної роботи українських юристів, а й конкретною фіксацією приватного і частково публічного права, яке було чинне в колишній Гетьманщині (Лівобережжя) у перші десятиріччя після її ліквідації.

Відставання Російської імперії в загальнокультурній та економічній площинах від розвинутих європейських держав і США обумовило й громіздкість, архаїчність, заплутаність її законодавства. Лише наприкінці першої третини XIX ст. зусиллями М. Сперанського та його підлеглих, серед яких були й представники української юриспруденції

¹⁴ В Єрмолаєв, “Зібрання малоросійських прав” 1807’ в *Велика українська юридична енциклопедія, т 1: Історія держави і права України* (Гончаренко В голова редкол 1-го т, Право 2016) 339-40.

¹⁵ *Собрание малороссийских прав 1807 г.* (Бабий Б и Мироненко А отв ред, Наукова думка 1993) 125.

(М. Балудянський) було створено “Повне зібрання законів Російської імперії” та “Звід законів Російської імперії”, відповідні томи якого виконували функції галузевих кодексів.

Низка губерній Російської імперії, населені не етнічними росіянами і приєднані упродовж XVIII – на початку XIX ст., отримали назву привілейованих (після реформ 1860-х років – “колишніх привілейованих”). Вони не отримали автономії подібно до Царства Польського (офіційна назва, яку використовувало російське самодержавство, у польській історіографії – Польське королівство конгресове) та Велике князівство Фінляндське, але мали специфіку землеволодіння, регулювання виробництва й обігу підакцизних товарів (алкогольних напоїв, тютюну, солі) – про це йтиметься нижче, а також особливості місцевого цивільного права, зокрема й звичаєвого.

Окрему групу привілейованих губерній становили так звані західні губернії, які були анексовані Російською імперією унаслідок поділів Польщі. Серед них були і три правобережні губернії – Київська, Подільська і Волинська, об’єднані в складі генерал-губернаторства з центром у Києві (Південно-Західний край). Оскільки статті 47 і 48 Основних законів Російської імперії поділяли закони на загальні й місцеві, логічною була ідея щодо систематизації (а то й кодифікації) останніх. Так, упродовж 1830–1837 рр. під керівництвом відомого правника І. Даниловича, який чимало попрацював у Харківському та Київському університетах, російською мовою було підготовлено “Звід місцевих законів західних губерній Російської імперії”, який ще називали “Західним Зводом”. У вступі до “Зводу” до західних губерній приєднуються Полтавська і Чернігівська. Таким чином, особливе регулювання приватноправових відносин визнавалося за п’ятьма з дев’яти українських губерній¹⁶. В основі цього місцевого права лежали все той же Статут Великого князівства Литовського, магдебурзьке і холмське міське право, а також джерела польського і канонічного католицького права та місцеві звичаї.

Позиція укладачів була такою. Безумовному загальноімперському регулюванню підлягали: основні закони; структура та компетенція державного апарату, кримінального суду; кримінальне та кримінально-процесуальне право. Особливості, обумовлені українською правовою традицією, містилися у сфері цивільного і сімейного права, цивільному судочинстві й цивільному процесі, а також у правовому становищі дворянства¹⁷. На відміну від російського, вони зберігали пропінатійне право (вільного виробництва і продажу алкогольних напоїв у межах своїх

¹⁶ *Обзрение исторических сведений о составлении свода местных законов западных губерний* (Т-во Р Голике и А Вильборг 1910) 4.

¹⁷ Там само 31-2.

маєтків та приватновласницьких населених пунктів. Належало право пропінатції й містам, які мали самоврядування за магдебурзьким правом)¹⁸.

При цьому наголошувалося, що у царині цивільного і цивільно-процесуального права в Україні зберігалися лише ті норми, які ґрунтувалися на Литовському статуті, не були скасовані імперським законодавством або “поступовим впливом загального законодавства”, як “сором’язливо” назвали дореволюційні автори російську правову експансію: “Всі інші джерела місцевих законів для Малоросії закриті”¹⁹. “Звід” 1837 р. був виконаний на порівняно високому для тогочасного правознавства Російської імперії юридико-технічному рівні, складався зі вступу, трьох частин (закони про стани; закони цивільні; закони про суд) і додатків. Таким чином, акт визнавав беззастережне підкорення і підпорядкування місцевого права загальноімперському. Однак і в такому вигляді імперським русифікаторам це здавалося надмірним. Незважаючи на затвердження “Зводу місцевих законів західних губерній” Державною радою, статусу чинного джерела права він так і не набув²⁰.

При другому виданні “Зводу законів Російської імперії” у 1842 р. низка норм (53) цивільно-правового характеру “Західного Зводу” увійшли до тому 10 “Звід законів цивільних”. Тут вже визначався особливий порядок окремих правовідносин лише для Полтавської та Чернігівської губерній. Так, ст. 7 книги першої “Про права й обов’язки сімейні” надавала право повнолітній доньці позиватися до батьків у випадку спротиву її одруженню²¹, ст. 111 визначала посаг дружини її власністю у шлюбі²² та ін. Окремі спеціальні норми трапляються щодо Правобережжя (разом із білоруськими губерніями), а також губерній Південної України. Наприклад, у ст. 371 визначався порядок огляду божевільних і слабоумних з числа дворян щодо визначення дієздатності²³. У статті 466 закріплювався й особливий порядок власності щодо угідь, розташованих на території належних іншим особам (борті, сінокоси тощо одного власника у лісі, який належить іншому власнику)²⁴. Найбільша частка (загалом 36 статей) цивільного законодавства Російської імперії, які визначали специфіку права українських губерній, належала до тих, що регулювали відносини власності.

¹⁸ В Гончарук, *Правове регулювання виробництва і обігу спиртних напоїв у Російській імперії в кінці XVIII – на початку XX ст.* (Вид-во Нац ун-ту внутр справ 2002) 58.

¹⁹ Обозрение исторических сведений о составлении свода местных законов западных губерний (н 16) 54.

²⁰ В Чехович, “Звід місцевих законів” в *Юридична енциклопедія, т 2: Д–Й* (Шемшученко Ю ред, “Укр енцикл” ім М П Бажана 2001) 571-2.

²¹ *Свод законов Российской империи, т 10, ч 1: Свод законов гражданских* (Гос тип 1887) 2.

²² Там само 19.

²³ Там само 50.

²⁴ Там само 68.

Подібне до пропінаційного право становило також привілей козацтва. Навіть після скасування автономії України козаки Лівобережжя (як і дрібна правобережна шляхта й колоністи у губерніях Південної України) мали право виготовляти алкогольні напої як для власного вжитку, так і для продажу у власних домогосподарствах. Традиційна російська монополія на алкоголь тут не діяла. 29 вересня 1810 р. маніфестом Олександра I була проголошена неможливість поширення на привілейовані губернії 'казенного утримання винних зборів', а також не без пафосу декларувалося бажання зберегти 'непорушну свободу винокуріння і продажу вина'²⁵. При цьому міністри фінансів Д. Гур'єв та Є. Канкрін прагнули позбавити українських козаків і військових обивателів права винокуріння. З прийняттям 4 липня 1861 р. "Положення про питний збір" станві привілейі щодо виробництва та продажу алкоголю, їх оподаткування припинили своє існування. На всю імперію була поширена єдина система регулювання й оподаткування цих видів господарської діяльності, яка в ситуації відмови від відкupu акцизу своєрідно поширювала українську практику на територію всієї величезної держави²⁶.

Українські козаки до 1814 р. мали пільги щодо торгівлі сіллю. Із запровадженням державної монополії на сіль у 1819 р. право вільної торгівлі сіллю, а отже, чумакування зберегли (як і жителі інших західних губерній) українці Правобережжя (Київська, Волинська і Подільська губернії)²⁷. Територія Наддніпрянщини була також традиційним регіоном вирощування тютюну в Російській імперії. Акциз із тютюну був запроваджений у 1838 р., при цьому для 11 губерній – центрів вирощування цієї культури – безакцизний продаж тютюну для паління й нюхання нижчих сортів. Серед них було вісім українських (за винятком Волинської). У 1848 р. ця пільга також була скасована²⁸.

Питання власності на землю, землекористування, спадкування і поділу угідь у цивільно-правовому порядку були серед основних у традиції українського права. Наступ імперського права дійшов і до цього об'єкта. У 1828 р. було суттєво обмежено право власності на землю українських козаків. Указом Миколи I було заборонено продаж землі, власниками якої були козаки²⁹.

Більшість українських селян господарювали на основі подвірно-спадкового землекористування, що суперечило великоросійській традиції

²⁵ Гончарук (н 18) 68.

²⁶ О Головки, *Фінансова адміністрація Російської імперії в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.): історико-правове дослідження* (СІМ 2005) 219.

²⁷ В Орлик, *Податкова політика Російської імперії в дореформений період* (Імекс-ЛТД 2007) 408-9.

²⁸ Там само 419.

²⁹ В Рубаник, *Інститут права власності в Україні: проблеми зародження, становлення й розвитку від найдавніших часів до 1917 року: історико-правове дослідження* (Легас 2002) 282.

існування “російської поземельної общини”. Звідси – ментальна відмінність у розумінні правосуб’єктності – західної, індивідуалістичної, чи східної, колективної. Інша конфліктність, ще більш соціально значуща, полягала у реставрації кріпосного права за часів правління Катерини II у його найжорсткішій і найбрутальнішій російській формі, яку, як видається, виправдано порівнювали із рабством у США. Як відзначає М. Бурдін: ‘Антикріпосницькі повстання були ініційовані переважно представниками колишніх козацьких спільнот, які прагнули відновити вольності’³⁰.

Про вплив української правової традиції на врегулювання поземельних відносин у часи перебування України в складі Австрійської та Російської імперій написано чимало. Зауважимо на двох моментах. По-перше, незважаючи на потужний уніфікаторський потенціал “великих реформ” у Російській імперії в 1860–1870 рр., навіть головна з них – скасування кріпосного права – обмежувалася українськими особливостями регулювання відносин у сфері землеволодіння та землекористування. Саме цим обумовлене створення окремих, спеціальних місцевих положень щодо проведення селянської реформи: у Катеринославській, Таврійській, Херсонській губерніях та частині Харківської; у Чернігівській, Полтавській і ще одній частині Харківської губернії (тут найбільш індивідуалістичним було землеволодіння)³¹. Свій порядок визначався і для Правобережжя, він був спільним для всіх західних губерній. По-друге, столипінська аграрна реформа початку ХХ ст., як видається, у частині руйнування селянської земельної общини, формування індивідуального землеволодіння була поширенням хліборобської української традиції на етнічні російські території.

Імперії чітко проводили лінію на насадження загальноімперського кримінального законодавства як засобу позбавлення українського народу будь-якої державності чи автономії. Карально-репресивна складова правової системи завжди була важливим інструментом імперського і колоніального панування. Особливості правозастосування у сфері злочинів і покарань заслуговують, як видається, на окреме дослідження. Тим паче, що правові й правозастосовні аспекти каральної політики російського самодержавства в Україні глибоко і всебічно досліджені у відомій монографії О. Ярмиша³².

Окремі кримінально-правові норми використовувалися зі спадщини литовсько-руського права, а також магдебурзького права. Кримінальне

³⁰ М Бурдін, *Земельні відносини в Україні: історико-правовий дискурс* (У справі 2016) 83.

³¹ Там само 182.

³² О Ярмиш, *Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.* (Консум 2001) 288.

право Російської імперії поширювалося на Україну шляхом видання спеціальних нормативно-правових актів. Застосування норм місцевого кримінального права постійно обмежувалося і з 1840-х років мало вже фактично незначний характер. На Поділлі й Волині продовжували діяти копні суди, які застосовували окремі норми кримінального звичаєвого права щодо правовідносин усередині окремих козацьких громад, що ще зберігалися. У місцях дислокації українських козацьких військ (Бузького, Азовського, Дунайського) також застосовувалися окремі кримінально-правові звичаї³³. Норми російського імперського кримінального права були систематизовані у томі 15 “Зводу законів Російської імперії”. У 1845 р. була здійснена кримінально-правова кодифікація, результатом якої стало видання “Уложення про покарання кримінальні й виправні”. Подальші дії самодержавства щодо боротьби і придушення національно-визвольного та революційного руху обумовили появу нових редакцій “Уложення”³⁴.

Українська правова традиція відобразилася й у процесуальному праві. На українських землях до судової реформи 1864 р. діяла складна система судів, успадкована від часів автономії. Увесь цей час тривав процес її інтеграції до загальноімперського процесуального права. Наслідком стали

<...> наявність одночасно недостатньої та запутаної правової регламентації, судочинства, розгалуженої судової системи призводили до затягування розгляду справ на довгий термін, регулярних випадків порушення та нехтування законів з боку суддів, хабарництва, дорожнечі процесу, відсутності єдиної судової практики³⁵.

Головним соціально-нормативним середовищем буття українського права упродовж періоду бездержавності після анексії України Австрійською та Російською імперіями стало звичаєве право. Сьогодні і в Україні, і за її межами воно є об’єктом різноманітних історико-правових, антропологічно-правових, етнографічно-правових студій. Все більше істинним вбачається твердження О. Шпенглера: ‘<...> Будь-яке право є переважно звичаєве право: нехай собі закон визначає слова – життя їх тлумачить’³⁶.

Українське звичаєве право продовжувало діяти у Російській імперії й після уніфікації системи права. Статут цивільного судочинства 1864 р.

³³ І Бойко, Кримінальні покарання в Україні (IX–XX ст.) (ЛНУ імені Івана Франка 2013) 239.

³⁴ К Лісогорова, ‘Уложення про покарання кримінальні й виправні 1845’ в *Велика українська юридична енциклопедія, т. 1: Історія держави і права України* (Гончаренко В голова редкол 1-го т, Право 2016) 758-9.

³⁵ Б Стецюк, *Процесуальне право в Україні: тисяча років історії (X ст. – 20-ті рр. XX ст.)* (Диса плюс 2013) 231.

³⁶ О Шпенглер, *Закат Европы: очерки морфологии мировой истории* (пер с нем, Мысль 1998) 85.

дозволяв у випадку відсутності законодавчого врегулювання застосовувати звичаєве право щодо сімейних, спадкових, земельних відносинах. Стимулом і для застосування звичаєвого права, і для його вивчення дослідниками став закон від 12 липня 1889 р. “Про обов’язкове застосування звичаєвого права при судових розглядах селянських справ”³⁷. Українське звичаєве право ХІХ – початку ХХ ст. є настільки цікавим і багатограним явищем, що можемо окреслити лише окремі, визначні його риси. Найбільш природним для українців було подвірне землеволодіння:

Будь-які спроби обмежити звичний спосіб господарювання <...> або взагалі знищити його, перевівши селян на общинне землеволодіння, майже ніколи не вдавалося. <...> Подільність земельних наділів – генеральна ознака української звичаєво-правової та економічної культури, – зачіпає не лише суто економічну сферу, а й сферу сімейних відносин <...>³⁸.

На інших, ніж земельне общинне володіння, засадах ґрунтувалася спільна (“гуртова”) власність, у якій відчувається відгомін часів козацької вольниці. Сталий характер мало і звичаєве зобов’язальне право. Це – шлюбні угоди, “приймацтво”, сусідська взаємодопомога, відносини купівлі-продажу, міни, позики, спільних робіт (“толока”, “супряга”), найму, угоди про чиншові правовідносини та ін. При цьому М. Гримич обґрунтовує важливий висновок:

<...> при всій відмінності історичних доль Волині, Полісся, Поділля, Подніпров’я, “Малоросії” (у вузькому розумінні слова, тобто Полтавщини й Чернігівщини), Слобожанщини, Півдня України, звичаєво-правові відносини є ідентичними. Відмінності у прийнятті рішень не мають регіональної специфіки³⁹.

Українське звичаєве кримінальне право досліджене менше. Покаранням була властива обрядовість; поширеним був самосуд. Суттєвою рисою був гуманізм при покараннях (очевидно, якщо не йшлося про особливо жорстокі й тяжкі злочини): ув’язнені отримували милостиню, у випадку пробачення потерпілим злочинець звільнявся від покарання тощо. Основними покараннями були: смертна кара (власне, самосуд); ув’язнення; тілесні покарання; різноманітні види посоромлення; запрягання у воза; грошовий штраф; зобов’язання виставити напої; суспільні роботи; земні поклони; церковне покарання⁴⁰.

³⁷ Правовий звичай як джерело українського права (ІХ–ХІХ ст.) (Усенко І ред, Наукова думка 2006) 233.

³⁸ Гримич (н 7) 445.

³⁹ Там само 454.

⁴⁰ Правовий звичай як джерело українського права (ІХ–ХІХ ст.) (н 37) 244-5.

Українські землі, анексовані Австрією наприкінці XVIII ст., об'єднували три регіони: Галичину з Прикарпаттям, Закарпаття і Північну Буковину. Тут, як видається, українська правова традиція втілювалася, найперше, у звичаєвому праві. Польське, угорське, молдавське право, які домінували у вказаних регіонах до австрійської анексії, хоча і мали, очевидно, місцеву специфіку внаслідок особливостей правозастосування, впливу правової психології українців, дії звичаїв та інших чинників, та віднести їх до традиції українського права не можна. Австрійська імперія поширила на західноукраїнські землі австрійську систему органів державної влади, а також дію австрійського права. Ба більше, в Галичині уряд апробовував ті чи інші законодавчі акти, які потім поширював на всю імперію⁴¹. Перший такий випадок пов'язаний із прийняттям Цивільного кодексу Австрії 1797 р., який спочатку був уведений в дію у Західній і Східній Галичині й отримав назву Галицького цивільного кодексу. На території Галичини припинило дію середньовічне польське право. На базі узагальнення практики застосування Цивільного кодексу 1797 р. у Галичині та змін, здійснених під впливом Кодексу Наполеона 1804 р., і був розроблений та набув чинності Цивільний кодекс Австрії 1811 р. Він став одним зі здобутків романо-германського права першої половини XIX ст. Поряд із Цивільним кодексом 1811 р. в Австрійській імперії, зокрема й на землях Буковини та Галичини, були чинні спеціальні закони, спрямовані на врегулювання тих чи інших видів цивільних відносин⁴².

Особливим явищем українського права у правовій системі Австрії (Австро-Угорщини) стало міське право Львова. Упродовж XIX – початку XX ст. воно трансформувалося на демократичних засадах самоврядування, первинності громади відносно її виборних органів, стало втіленням децентралізаторського вектору, який мав свій прояв у внутрішній політиці конституційної Австро-Угорщини. При цьому в місті зберігалася і правосвідомісна традиція магдебурзького права, яке стало у Львові достатньо самобутнім соціальним феноменом⁴³.

На час приєднання Буковини до Австрійської імперії більшість населення першої майже не знала писаного права. Використовувалися грамоти молдавських господарів щодо повинностей селян відносно магнатів. Тут також поширювалася дія австрійського права. Однак продовжували діяти і звичаї, як колишні загальномолдавські, так і місцеві⁴⁴. Подібна ситуація була і на Закарпатті щодо угорського права.

⁴¹ І Бойко, *Правове регулювання цивільних відносин в Україні (IX–XX ст.)* (Атіка 2013) 266.

⁴² І Бойко, 'Правове регулювання цивільних відносин на українських землях у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918)' (2013) 57 *Вісник Львівського університету. Серія юридична* 93.

⁴³ Детально див.: В Кіселичник, *Львівське міське право (друга половина XIII – початок XX ст.)* (ЛьвівДУВС 2011) 472.

⁴⁴ М Никифорак, *Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 р.)* (Рута 2004) 267-8.

На західноукраїнських землях діяло австрійське імперське кримінальне право. Кодифікаційні процеси в Австрійській імперії розпочалися раніше, ніж у Російській, ще за часів імператриці Марії-Терезії. У 1787 р. за її сина Йосифа II було прийнято Кримінальне уложення, уже позбавлене середньовічних рис (тортур тощо), а у 1803 р. – Кримінальний кодекс Австрії. У 1852 р. був прийнятий ще один Кримінальний кодекс Австрії, який закріпив певні демократичні здобутки революції 1848 р. У 1879 р. був ухвалений окремий Кримінальний кодекс Угорщини, дія якого поширювалася на українські землі Закарпаття⁴⁵.

Як і в підросійській Україні, на українських землях у складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії продовжувало свою дію українське звичаєве право. Законодавець допускав обмежене застосування його норм⁴⁶. Блискучим видається змалювання видатним ученим – правознавцем Є. Ерліхом картини правової дійсності в Австро-Угорщині, зокрема на українських землях у її складі:

Юрист традиційного спрямування став би стверджувати, що всі народи мали одне-єдине, діюче в усій Австрії австрійське право. Але вже при поверховому спостереженні видно, що кожна <...> народність у всіх правових відносинах щоденного життя дотримується зовсім інших правових правил. Древній принцип особистості в праві, лише на папері замінений принципом територіальності, продовжує практично діяти⁴⁷.

При цьому Західна Україна демонструвала порівняно вищий рівень правового регулювання селянського життя і господарської діяльності. Тут була більша різноманітність місцевих звичаїв, наявність своєрідних форм організації селянства. Незважаючи на зовнішні відмінності (австрійське та угорське право, польська правова традиція, використання відповідних мов у юридичній практиці), основні риси звичаєво-правового інституту власності на західноукраїнських землях були загалом такими самими, як і в частині України, яка була анексована Російською імперією⁴⁸.

Вважаємо за необхідне зробити ще одну важливу заувагу. Величезна роль у збереженні української правової традиції належала українській інтелектуальній еліті. Погляди на право і державу, розуміння національного права Т. Шевченка, М. Драгоманова, І. Франка, Лесі Українки, Б. Кістяківського та інших видатних українських мислителів того періо-

⁴⁵ М Шуп'яна, 'Кодифікація кримінального права в Австрійській імперії у XVIII–XIX ст.' (2002) 1 Часопис Київського університету права 97-8.

⁴⁶ Н Толкачова, 'Звичаєве право України: особливості розвитку' (2010) 85 Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка 111.

⁴⁷ Цит. за: Никифорак (н 44) 268-9.

⁴⁸ Гримич (н 7) 454-5.

ду мали і мають непересічний вплив на формування суспільної правової свідомості України, удосконалення української національної правової культури. Особливий внесок у ці процеси, як видається, належить національно орієнтованим українським історикам, які доводили самобутність українського державно-правового розвитку, – М. Грушевський, Д. Багалій, В. Антонович, М. Костомаров, М. Василенко, М. Слабченко, М. Максимейко та ін. Це стало також винятково важливим чинником для відродження української правової системи.

Висновки. Сучасна філософія права виражає буття права у трьох формах. Як аргументовано доводить С. Максимов, по-перше, це світ ідей (ідея права). По-друге, світ знакових форм (правові норми). По-третє, світ взаємодії між соціальними суб'єктами (правове життя)⁴⁹. Можемо стверджувати, що українське право зберігалось у вкрай несприятливих умовах як перший і третій “світ” на всій території України впродовж її перебування у складі Австрійської (Австро-Угорської) та Російської імперій. Щодо другого “світу”, то він існував у ролі українського звичаєвого права, а також соціальних перепоп, які утримували Російську імперію від остаточного нівелювання українського позитивного права до 1840-х років, а подекуди й пізніше.

Дослідження українського права ХІХ – початку ХХ ст. підтверджує певні положення німецької історичної школи права. Похідний характер позитивного права щодо звичаєвого права обумовив ту обставину, що в умовах постійного витіснення українського позитивного права Австрійською (Австро-Угорською) та Російською імперіями саме звичаєве право стало середовищем української державно-правової традиції, зберегло той самий “дух народу”, який можна назвати культурно-правовим “кодом” (культурно-правовою ідентичністю), “правовою пам'яттю” народу. Врешті-решт, соціальна значущість українського права, його вплив на правові відносини, передусім щодо регулювання поземельних відносин, землеволодіння, організації місцевого самоврядування (як міського, так і сільського), відносин у селянських родинах були тим об'єктивним чинником, який стримував потужний асиміляторський та інкорпораційний тиск імперій (особливо Російської) щодо створення єдиної загальноімперської правової системи. Це обумовило й те, що західноукраїнські землі стали “законодавчим полігоном” випробування імперського законодавства Австрійської імперії. Тут апробувалися найважливіші загальноімперські закони та кодекси. Російська імперія до 1840-х років мирилася з існуванням і дією українського права (“місцеві

⁴⁹ С. Максимов, ‘Онтологія права’ в *Велика українська юридична енциклопедія, т 2: Філософія права* (Максимов С голова редкол 2-го т, Право 2017) 542.

закони”), до 1860-х років – зберігала особливості правового регулювання оподаткування на українських землях (статус так званих “привілейованих губерній”). У процесі скасування кріпосного права у 1861 р. і в подальші роки вона була вимушена враховувати українські особливості правового режиму землекористування (подвірно-спадкового), а на початку ХХ ст. одним із завдань столипінської реформи було формування системи землеволодіння, яка була подібна до тієї, що існувала на більшій частині території України (руйнування колективної общинної поземельної правосуб’єктності). Все наведене вище обумовило особливості буття українського права у найтяжчі часи його історії (доба перебування у складі Австрійської (Австро-Угорської) та Російської імперій) і стало підґрунтям відродження української державності та правової системи у 1917 р. і подальших роках. Злука 22 січня 1919 р. об’єднала Українську Народну Республіку та Західноукраїнську Народну Республіку і втілила багаторічну мрію українського народу про єдину національну державу й формування національної правової системи.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Glenn H, *Legal tradition of the world: Sustainable diversity in law* (4 ed, University Press 2010) (in English).
2. Boiko I, *Kryminalni pokarannia v Ukraini (IX–XX st.) [Criminal Penalties in Ukraine (IX–XX Centuries)]* (LNU imeni Ivana Franka 2013) (in Ukrainian).
3. Boiko I, *Pravove rehuliuвання tsyvilnykh vidnosyn v Ukraini (IX–XX st.) [Legal Regulation of Civil Relations in Ukraine (IX–XX Centuries)]* (Atika 2013) (in Ukrainian).
4. Burdin M, *Zemelni vidnosyny v Ukraini: istoryko-pravovy diskurs [Land Relations in Ukraine: Historical and Legal Discourse]* (U spravi 2016) (in Ukrainian).
5. Holovko O, *Finansova administratsiia Rosiiskoi imperii v Ukraini (kinets XVIII – pochatok XX st.): istoryko-pravove doslidzhennia [Financial Administration of the Russian Empire in Ukraine (Late XVIII – Early XX Centuries): Historical and Legal Research]* (SIM 2005) (in Ukrainian).
6. Honcharuk V, *Pravove rehuliuвання vyrobnytstva i obihu spyrtnykh napoiv u Rosiiskii imperii v kintsi XVIII – na pochatku XX st. [Legal Regulation of Alcoholic Beverage Production and Turnover in the Russian Empire in the Late XVIII – Early XX Centuries]* (Vyd-vo Nats un-tu vnutr sprav 2002) (in Ukrainian).
7. Horobets V, “Volymo tsaria skhidnoho...” *Ukrainskyi Hetmanat ta rosiiska dynastiia do i pislia Pereiaslava [“Volymo Tsaria Skhidnoho...” The Ukrainian Hetmanate and the Russian Dynasty Before and After Pereiaslav]* (Krytyka 2007) (in Ukrainian).
8. Hrymych M, *Zvychaieve tsyvilne pravo ukraintsiv XIX – pochatku XX stolittia [Civil Customary Law of Ukrainians in the XIX – Early XX Centuries]* (Aristei 2006) (in Ukrainian).
9. Kiselychnyk V, *Lvivske miske pravo (druha polovyna XIII – pochatok XX st.) [Lviv Urban Law (Second Half of the XIII – Early XX Century)]* (LvDUVS 2011) (in Ukrainian).

10. Nykyforak M, *Bukovyna v derzhavno-pravovii systemi Avstrii (1774–1918 r.) [Bukovyna in the State Legal System of Austria (1774–1918)]* (Ruta 2004) (in Ukrainian).
11. Orlyk V, *Podatkova polityka Rosiiskoi imperii v doreformeniy period [Tax Policy of the Russian Empire in the Pre-Reform Period]* (Imeks-LTD 2007) (in Ukrainian).
12. Rubanyk V, *Instytut prava vlasnosti v Ukraini: problemy zarodzhennia, stanovlennia y rozvytku vid naidavnishykh chasiv do 1917 roku: istoryko-pravove doslidzhennia [Institute of Property Law in Ukraine: Issues of Origin, Establishment and Development from Ancient Times to 1917: Historical and Legal Research]* (Lehas 2002) (in Ukrainian).
13. Said E, *Kultura y imperializm [Culture and Imperialism]* (Krytyka 2007) (in Ukrainian).
14. Stetsiuk B, *Protsesualne pravo v Ukraini: tysyacha rokiv istorii (X st. – 20-ti rr. XX st.) [Procedural Law in Ukraine: A Thousand Years of History (X Century – 20s of the XX Century)]* (Dysa plus 2013) (in Ukrainian).
15. Yakovenko N, *Vstup do istorii [Introduction to History]* (Krytyka 2007) (in Ukrainian).
16. Yarmysh O, *Karalniy aparat samodержавstva v Ukraini v kintsi XIX – na pochatku XX st. [Punitive System of the Autocratic Government in Ukraine in the Late XIX – Early XX Centuries]* (Konsum 2001) (in Ukrainian).

Edited and translated books

17. Annars Je, *Istorija evropejskogo prava [History of European Law]* (per so shved. Nauka 1996) (in Russian).
18. Chekhovych V, 'Zvid mistsevykh zakoniv' ['Code of Local Laws'] v *Yurydychna entsyklopediia [Legal Encyclopedia], t 2: D–Y* (Shemshuchenko Yu red, "Ukr entsykl" im M P Bazhana 2001) (in Ukrainian).
19. Hnatiuk O, *Proshchannia z imperiieiu: ukrainski dyskusii pro identychnist [Farewell to the Empire: Ukrainian Discussions about Identity]* (per z pol, Krytyka 2005) (in Ukrainian).
20. Lisohorova K, 'Ulozhennia pro pokarannia kryminalni y vypravni 1845' ['Code of Criminal and Corrective Penalties, 1845'] v *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia, [Great Ukrainian Encyclopedia of Law], t 1: Istorii derzhavy i prava Ukrainy [History of State and Law of Ukraine]* (Honcharenko V holova redkol 1-ho t, Pravo 2016) (in Ukrainian).
21. Maksymov S, 'Ontolohiia prava' ['Ontology of Law'] v *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia [The Great Ukrainian Encyclopedia of Law], t 2: Filosofiia prava [Philosophy of Law]* (Maksymov S holova redkol 2-ho t, Pravo 2017) (in Ukrainian).
22. *Obozrenie istoricheskikh svedenij o sostavlenii svoda mestnykh zakonov zapadnykh gubernij [Review of Historical Information about Compilation of the Code of Local Laws of the Western Provinces]* (T-vo R Golike i A Vil'borg 1910) (in Russian).
23. *Pravovyi zvychai yak dzherelo ukrainskoho prava (IX–XIX st.) [Legal Custom as a Source of Ukrainian Law (IX–XIX Centuries)]* (Usenko I red, Naukova dumka 2006) (in Ukrainian).
24. Shpengler O, *Zakat Evropy: Ocherki morfologii mirovoj istorii [Sunset of Europe: Essays on the Morphology of World History]* (per s nem, Mysl' 1998) (in Russian).
25. Shylinhov V, 'Istorychna shkola prava' ['Historical School of Law'] v *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia [Great Ukrainian Encyclopedia of Law] t 2: Filosofiia prava [Philosophy of Law]* (Maksymov S holova redkol 2-ho t, Pravo, 2017) (in Ukrainian).
26. *Sobranie malorossijskikh prav 1807 g. [Collection of Lesser Rus' Laws 1807]* (Babij B i Mironenko A otv red, Naukova dumka 1993) (in Russian).
27. *Svod zakonov Rossijskoj imperii [Code of Laws of the Russian Empire], t 10, ch 1: Svod zakonov grazhdanskih [Code of Civil Laws]* (Gos tip 1887) (in Russian).

28. *Ukrainska derzhavnist: vytoky, etapy stanovlennia ta rozvytku: fotolitopys [Ukrainian Statehood: Origins, Establishment and Development Stages: Photo Chronicle]* (Ukrainska Myt 2019) (in Ukrainian).
29. Usenko I, 'Malorosiiske pravo' ['Lesser Rus' Law'] v *Yurydychna entsyklopediia [Legal Encyclopedia]*, t 3: K–M (Shemshuchenko Yu red, "Ukr entsykl" im M P Bazhana 2001) (in Ukrainian).
30. Yermolaiev V, "Zibrannia malorosiiskykh prav" 1807' ["Collection of Lesser Rus' Laws" 1807'] v *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia [Great Ukrainian Encyclopedia of Law]*, t 1: *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy [History of State and Law of Ukraine]* (Honcharenko V holova redkol 1-ho t, Pravo 2016) (in Ukrainian).

Journal articles

31. Boiko I, 'Pravove rehuliuвання tsyvilnykh vidnosyn na ukrainskykh zemliakh u skladi Avstrii ta Avstro-Uhorshchyny (1772–1918)' [Legal Regulation of Civil Relations in the Ukrainian Lands as Part of the Austrian and Austro-Hungarian Empire (1772–1918)] (2013) 57 *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia yurydychna* 93 (in Ukrainian).
32. Dmytriienko I ta Dmytriienko Yu, 'Osoblyvosti istorychnoi ukrainskoi pravovoi svidomosti ta kultury: normatyvna oryhinalnist, arkhetypy, pravova mentalnist' ['Specific Features of Historical Ukrainian Legal Consciousness and Culture: Normative Originality, Archetypes, and Legal Mentality'] (2009) 3 *Forum prava* 211 (in Ukrainian).
33. Shup'iana M, 'Kodyfikatsiia kryminalnoho prava v Avstriiskii imperii u XVIII–XIX st.' ['Codification of Criminal Law in the Austrian Empire in the XVII–XIX Centuries'] (2002) 1 *Chasopys Kyivskoho universytetu prava* 97-8 (in Ukrainian).
34. Tolkachova N, 'Zvychaieve pravo Ukrainy: osoblyvosti rozvytku' ['Customary Law in Ukraine: Specific Features of Development'] (2010) 85 *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka* 111 (in Ukrainian).

Conference papers

35. Pivovarova Ju, 'K voprosu ob istorii sozdaniia Svoda zakonov Zapadnykh gubernij' ['More on the History of How the Code of Laws of the Western Provinces Was Created'] v *Nacional' naja jekonomika Respubliki Belarus': problemy i perspektivy razvitiia: materialy IV Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoi konferentsii studentov (Minsk, 13–14 aprelja 2011 g.) [National Economy of the Republic of Belarus: Development Issues and Prospects: Materials of IV Students' International Scientific and Practical Conference (Minsk, April 13–14, 2011)]* (BGJeU 2011) 246-7 (in Russian).

Oleksandr Holovko

PLACE OF UKRAINIAN LAW IN THE LEGAL SYSTEMS
OF THE RUSSIAN AND AUSTRIAN (AUSTRO-HUNGARIAN) EMPIRES

ABSTRACT. The current stage of State-building in Ukraine and the maturation of the rule-of-law State and civil society necessitate a continuing investigation into the history of Ukrainian law from the new methodological perspectives. In this sense, a particular difficulty arises with regard to research of the long periods when the Ukrainian nation did not have its own national State. Among them, there is a special period when the Ukrainian lands were a part of the Austrian (Austro-Hungarian) and Russian Empires in the late XVIII – early XX centuries. Positive law and legislation were imperial in essence and

aimed at entire elimination of Ukrainian statehood and law. The very national identity of Ukrainians and the existence of Ukrainian culture and language were under threat, especially in the Russian Empire. In this context, it is extremely important to study the history of Ukrainian law as a legal tradition manifested in cultural and legal identity of Ukrainian people, their legal consciousness, legal memory, customary law and real regulation of legal relations.

The article focuses on the history of Ukrainian law, Ukrainian legal tradition under the rule of the Austrian (Austro-Hungarian) and Russian Empires. Given the specifics of this research, alongside the common methodology, the author also applied the phenomenological approach with regard to the study of historical and legal phenomena and processes, the legacy of the German historical school of law, and the culturological and civilizational approach.

After final elimination of Ukraine's autonomy within the Russian Empire, Ukrainian law was applicable in its territory until the 1840s. The Ukrainian legal tradition was manifested through effectual provisions of the Statute of the Grand Duchy of Lithuania, Magdeburg law, and local law of custom. Its character is evidenced by the content of codification monuments of Ukrainian law, which did not become effective: "Collection of Lesser Rus' laws" (1807) and "Code of Local Laws of the Western Provinces" (1837). Customary law primarily dealt with issues of property, obligations, family and inheritance law. Issues relating to crimes and penalties were regulated only by separate provisions of customary law. Both Empires sought to establish full control over the public law domain. Efforts of the Ukrainian national-conscious intelligentsia also had an important role to play, as they researched, preserved and logically structured Ukrainian law.

All these factors entailed the revival of Ukraine's legal system in 1917–1918.

KEYWORDS: legal tradition; empires; Ukrainian law; legal culture; legal consciousness; customary law.